

„Kamienie młyńskie w kościołach Pomorza Środkowego”, 1st Annual millPOLstone Workshop, Koszalin, 1–2 września 2021 r.

W pierwszych dwóch dniach września 2021 r. odbył się w Koszalinie pierwszy warsztat zorganizowany w ramach realizacji projektu „Pamięć kamieni. Pochodzenie, użytkowanie i sakralizacja kamieni młyńskich wmurowanych w ściany gotyckich kościołów na Nizinach PołudniowoBałtyckich”, zatytułowany „Kamienie młyńskie w kościołach Pomorza Środkowego”.

Projekt „Pamięć kamieni...” (jego akronim to: millPOLstone) to finansowane ze środków Narodowego Centrum Nauki (grant nr 2019/35/B/HS3/03933) interdyscyplinarne przedsięwzięcie naukowe kierowane przez doktora Dariusza Brykałę (Zakład Zasobów Środowiska i Geozagrożeń IGiPZ PAN). Jego zadaniem jest zbadanie oryginalnego zjawiska w architekturze i kulturze, jakim są kościoły gotyckie, w których ściany wmurowano kamienie młyńskie. Kilkunastu naukowców reprezentujących dziedziny zarówno humanistyczne, jak i przyrodnicze (m.in. geografowie, geolodzy, petrolodzy, historycy, historycy sztuki, archeolodzy, konserwatorzy zabytków) będzie starało się odpowiedzieć na pytania o cel takiego umieszczenia żaren, ich symbolikę i kontekst religijny, materiał wykonania, czas ekspozycji w ścianie obiektu, czy stopień zwietrzenia. Analizowane będą kamienie umieszczone w stu kilkudziesięciu świątyniach na terenie północnej Polski oraz w niemieckich regionach Meklemburgia-Pomorze Przednie i Brandenburgia.

Lokalizacja obrad w Koszalinie nie była przypadkowa. To właśnie wokół tego miasta, jednego z największych na Pomorzu Środkowym, oraz w okolicach pobliskiego jeziora Jamno można zauważyć szczególnie duże zagęszczenie obiektów, które są tematem projektu. Trzydziestu jeden uczestników warsztatów reprezentowało dziewiętnaście instytucji naukowych z dziesięciu ośrodków akademickich w Polsce i jednego w Niemczech. Odbyły się cztery sesje referatowe zorganizowane w dwa całonogie panele tematyczne, z których pierwszy nosił tytuł „SYMBOL — SAKRALIZACJA — SACRUM — DZIEDZICTWO”, a drugi „SKAŁA MACIERZYSTA — KAMIEŃ — ŻARNO”. Pierwszego dnia uczestnicy warsztatu wzięli także udział w popołudniowo-wieczornej wycieczce terenowej.

Pierwszą sesję referatową po inauguracji warsztatów przez kierownika projektu otworzył prof. dr hab. Jacek Woźny z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy referatem pt. „Refleksje na temat kamieni symbolicznych”. Przedstawił szczegółowo systematykę kamieni, którym przypisywano symboliczne znaczenie od czasów najdawniejszych, opowiedział także o pierwotnych narzędziach do przemiału zboża i roli, jaką odgrywały szczególnie w kulturach epoki kamienia. Kolejnym prelegentem był etnolog mgr Robert Piotrowski z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, który w referacie „Studia nad sakralizacją kamieni młyńskich — Etap I: okres przedchrześcijański” zwrócił uwagę m.in. na niejednoznaczny status kamiennych narzędzi do rozgniatania i przetwarzania ziaren, które miały powiązanie zarówno z symboliką płodności, jak i tematyką eschatologiczną. Pierwszą sesję zakończył referat dr. Dariusza Brykały z Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, przybliżający koncepcję młyńca eucharystycznego, specyficznego zjawiska w średniowiecznej sztuce sakralnej, które używa symboli związanych z młynarstwem do wyjaśnienia motywów m.in. eucharystycznych i paschalnych. W referacie przedstawiona została zarówno struktura typowych *Hostienmühlen*, jak

również zachowane do naszych czasów przykłady alegorii w średniowiecznych witrażach, płaskorzeźbach, freskach, obrazach, graduałach, a także całych tzw. Ołtarzach Młyńskich.

Sesja popołudniowa rozpoczęła się wystąpieniem diecezjalnego konserwatora zabytków ks. mgr. Henryka Romanika na temat średniowiecznych pielgrzymek do św. Hostii w Osiekach. Jest to szczególnie ciekawy przykład tradycji nawiązującej do słabo znanego przykładu cudu eucharystycznego z 1398 r., gdy podczas wizytacji biskupa pomorskiego Mikołaja Boka upuszczono komunikant, a po jego podniesieniu okazało się, że nosi ślady krwi. Jedną z koncepcji łączących umieszczenie w fasadzie kościoła w Osiekach trzech dużych kamieni młyńskich właśnie z tym zdarzeniem. Prof. dr hab. Jarosław Jarzewicz z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza przybliżył uczestnikom kwestię związane z średniowieczną architekturą i historycznymi materiałami budowlanymi stosowanymi na terenie Niżu Nadbałtyckiego, skupiając się szczególnie na obiektach sakralnych. Ostatnim referatem dnia było wystąpienie konserwatora zabytków z Koszalina mgr. Krystyny Bastowskiej na temat losów zabytkowych kościołów na Pomorzu Środkowym po 1945 r. Uderzająca była szczególnie skala zniszczeń w masie zabytkowej, dokonanych zarówno przez żołnierzy radzieckich, jak i późniejszą politykę władz Polski Ludowej wobec obiektów sztuki sakralnej na terenach odzyskanych. Na Pomorzu Środkowym zaledwie kilka kościołów uległo zniszczeniu w wyniku działań wojennych, natomiast kilkadziesiąt, które przetrwały w dobrym stanie wojnę, zostało wyburzonych jeszcze nawet w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w.

Niezwykle interesującym punktem warsztatów była wyprawa wokół jeziora Jamno, w czasie której odwiedziono kilka świątyń z kamieniami młyńskimi wmurowanymi w ich elewację (kolejno w miejscowościach Sianów, Niemica, Dąbrowa, Iwęcino, Osieki Koszalińskie oraz Jamno). Dla części uczestników była to pierwsza okazja, by fizycznie zetknąć się z takimi zabytkami. Wycieczkę przewodzili dr Dariusz Brykała, który opowiedział m.in. o związkach Koszalina z morzem poprzez osadę Jamno, oraz ks. Henryk Romanik, który jako wieloletni proboszcz kościoła w Iwęcinie i diecezjalny konserwator zabytków ze szczególną pieczołowitością odtworzył historię detali architektonicznych w tej świątyni, zwłaszcza słynnej XVII-wiecznej polichromii prezentującej czasy ostateczne. Z kolei mgr. Krystyna Bastowska, mgr. Waldemar Witek (z Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Szczecinie) i ks. dr Mariusz Kołaciński (z Politechniki Koszalińskiej) przybliżyli zakres prac renowacyjnych w poszczególnych obiektach. Uczestnicy żywo dyskutowali, stawiali hipotezy i wymieniali poglądy.

Drugi dzień obrad rozpoczął się referatem geomorfologa dr. Karola Tylmanna z Uniwersytetu Gdańskiego. Prelegent przybliżył w nim możliwość zastosowania metody datowania czasu ekspozycji powierzchni skalnych na podstawie koncentracji izotopów kosmogenicznych, szczególnie za pomocą berylu-10 (^{10}Be). W jasny i przystępny sposób wytłumaczył kolejne etapy procesu: uzyskiwanie materiału do badań, analizę laboratoryjną próbek i objaśnił zakres błędów w otrzymanych wynikach. Wystąpienie archeolog dr. Ewy Lisowskiej z Uniwersytetu Wrocławskiego poświęcone było natomiast kwestii produkcji kamieni żarnowych na Dolnym Śląsku w średniowieczu. Prelegentka szczególną uwagę zwróciła na fakt, że rejon Sudetów i Śląży dostarczał surowca głównie na lokalne potrzeby. Niejako uzupełnieniem tego wystąpienia był referat historyka dr. Cezarego Kardasa z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, który przedstawił źródła historyczne wskazujące na import w XV w. kamieni młyńskich na Pomorze — zarówno ze Śląska, jak i drogą morską — m.in. ze Szczecina. Zaznaczył on, że w dokumentach celnych pojawiają się też informacje o transporcie najwyższej wówczas jakości kamieni młyńskich z okolic Andernach (tzw. kamienie reńskie).

Ostatnią sesję otworzyło wystąpienie archeologa mgr. Pawła Pogodzińskiego z Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, który omówił zasób kamieni młyńskich przechowywanych w muzeach i skansenach Pomorza oraz pokrótce scharakteryzował potencjał badawczy związany z tym zbiorem. Zwrócił uwagę, że wiele z obiektów potraktowano jako destrukcyjne, co

znacznie utrudnia dokładne oszacowanie liczby takich zabytków w magazynach muzealnych. Mgr Zachariasz Mosakowski z IGiPZ PAN przedstawił natomiast metody budowania i udostępniania w Internecie naukowych baz danych w oparciu o oprogramowanie dLibra. Zaprezentował to na przykładzie Centralnej Bazy Danych o Młynach w Polsce. Digitalizacja wyników pracy i udostępnianie ich do otwartego dostępu będzie bowiem istotnym warunkiem pozytywnego rozliczenia projektu millPOLstone — w zgodzie z obowiązującą w nauce (i wymaganą przez NCN) polityką OpenScience. Konferencję zakończyło wystąpienie dr. Dariusza Brykały, który sprawozdał obecny stan zaawansowania projektu, wskazując zwłaszcza na trudności w dostępie do archiwów w czasach pandemii.

Trzeba przyznać, że spotkanie w pełni oddało wszystkie najmocniejsze strony przedsięwzięcia — jego innowacyjność, interdyscyplinarność i oryginalność badań. Biorąc pod uwagę liczbę odbytych rozmów, postulatów i pomysłów, które padły na forum, mnogość podejść i propozycji rozwiązania problemów, można spodziewać się interesujących rezultatów prac podjętych w projekcie. Wszyscy uczestnicy konferencji podkreślali dobrą organizację konferencji i niezwykle wagę możliwości spotkania i dyskusji przedstawicieli tak z pozoru odległych od siebie dyscyplin naukowych. W wielu wystąpieniach podnoszona była konieczność kontynuowania takich roboczych interdyscyplinarnych spotkań. Wyrażano też satysfakcję, że zaistniała wreszcie — pomimo pandemii COVID-19 — możliwość wzięcia udziału w obradach i wycieczce na żywo, co wspomagało nieskrępowaną i twórczą wymianę poglądów.

Były to pierwsze warsztaty z cyklu. Kolejne organizowane będą corocznie, w różnych regionach Polski i Niemiec. Następne spotkanie planowane jest we wrześniu 2022 r. na Warmii. Materiały konferencyjne zostały zamieszczone na platformie RCIN pod linkiem <https://doi.org/10.7163/Konf.0003>.

Zachariasz Mosakowski

(Warszawa, <https://orcid.org/0000-0001-9688-1495>)